

emelésre méltó. Ellenben olyan versek értelmezésének, mint *A kocsit az éjszakában* vagy az *Esti kérdés*, a *Hajnali részegség* nincs jelentős hozadéka, így megmutatkozik az is, mennyire nem veszélytelen ilyen erősen kanonikus szövegekhez hozzányúlni, hacsak nincsen radikálisan új szempont, amely valamennyire átértékelné vagy újrendezné a szövegekhez való viszonyunkat. Az írások szerkezete és stílusa pedig sok ponton kétségeket ébreszt a megcélzott befogadó tekintetében, a bevezető tanulmány elmélettörténeti áttekintése inkább egyetemi hallgatókat feltételezne, sőt bizonyos pontokon úgy tűnik, mintha még szélesebb körnek kívánna szólni. A *Vers és kontextus* azt mutatja meg, kétséges, hogy lehet ilyen sokrétű közönségnek relevánsan írni költészeti, elméleti és irodalomtörténeti problémákról. (*Pro Pannonia*)

GOROVE ESZTER

Elegáns tabudöntögetés

GILBERT EDIT: AZ EGYÜTTÉRZÉS IRODALMAI ÉS VONZATAI

Gilbert Edit könyve finoman provokatív. Tabukat döntöget, ám mindezt elegáns stílusban teszi. A megértésre helyezi a hangsúlyt, a problémákat empatikusan fölvezetve tálalja. Munkájában egyaránt szól szakmai és emberi kérdésekről, rámutatva – részben a biblioterápia gyakorlatának fölvezetésén keresztül – az irodalom humánus vetületeire, azaz annak a mindennapok gyakorlatában/-ből való részesülésére, valamint élettapasztalataink földolgozásához/értelmezéséhez nyújtott segítségére.

A kötetben több műfaj is képviselteti magát, az inkább közéleti (kulturális) kérdéseket taglaló publicisztikától a filozófiai mélységekig jutó, elemző tanulmányokig. Tematikailag szintén több csoportra oszthatjuk Gilbert írásait, nem feledkezve meg róla, hogy a fölvetett témakörök eleve megszab(hat)ják saját műfaji kereteiket. Bevezetésében lényegében saját megközelítésmódjáról vall, és fölfogása egyaránt vonatkoztatható az irodalmi művek olvasási gyakorlatára, valamint a világhoz és embertársaihoz való hozzáállására. Hangsúlyozza a „másikra” való odafigyelés fontosságát, az empatikus attitűdöt, a „másik” megértésének és elfogadásának megkísérlését. Véli – és könnyen egyet is érthetünk vele –, hogy ez a nyitottság az, ami elvezethet a kölcsönös megértéshez; ez az alázat az, ami megnyithatja számunka a másik embert és a művek világát is. Hangja, sajnos, akár újszerűnek is mondható a hazai irodalomtudományban (és egyáltalán a kulturális életben/közbeszédben): nem követendő mintákat kíván felállítani – melyek saját kizárólagosságukat hirdetik –, nem vitatkozik, hanem szelíden (rá)kérdéz és bemutat. Alázattal azonban – paradox módon – provokál is, hiszen szembemegy az inkább dominanciára törekvő (főként hatalomszerzési – és -megtartási – célokkal), előírt sémákat elváró, a gondolkodási és a „másnak-levési” szabadságot részben sértő trendekkel. Ugyanakkor nem esik bele abba a csapdába sem, hogy a „másik más-ságának” elismertetését görcsösen akarná és hangsúlyozná, hanem csak egy-

szélesen megérteni kíván. Ahhoz pedig, hogy ezt az attitűdöt elsajátíthassuk, szükséges saját érintettségünket is vállalni, és egyáltalán: felelősségünket elismerni.

Biblioterápia és olvasáspragmatika című írásában Gilbert a napjainkban egyre szélesebb körben ismertté váló módszerről szól, saját gyakorlati tapasztalatainak összegzését is föltárva. Lényegében tanácsokkal is szolgál azok számára, akik pedagógusként, terapeutaként vagy akár műhelyvezető tudósként élni kívánnának a biblioterápia módszerével. Ismeri a paradoxont, miszerint ami „a legmélyebben személyes [...], éppen az a leguniverzálisabb, ezt tudja kifejezni a művészet” (20.). Az önmegértés és a mű megértésének párhuzamos folyamatairól is beszél, illetve bemutatja az összefüggéseket biblioterápia, recepcióesztétika és irodalmi hermeneutika között. Megjelenik az olvasó mint ember, a maga saját élettörténetével, valamint az irodalmi szöveg kölcsönhatásba kerülhet az étellel, s nem marad sem halott, sem életidegen. Az irodalom „nevelő jellegének” új megvilágításán túl – „hogyan ismer magára az olvasó az olvasás révén, és az olvasás hogyan idéz elő benne érzelmi és kognitív változásokat” (22.) – Gilbert meggyőződése, hogy a „biblioterápiás faggatás” is a mű létmódjához tartozik. Mások biblioterápiás fölfogásainak bemutatásán kívül saját elgondolását is vázolja, érzékeltetve egyúttal a különbségeket az egyes vélekedések között: „A »mű« megközelítése felfogásomban igenis hermeneutikailag motivált: a használó érdekelt benne, hogy ne távolodjon el tőle túlzottan, részesüljön megértésében – ezáltal kap segítséget ebben az esztétikailag objektívált formában a műtől önnönmaga problémáira.” (23.) Hangsúlyozza továbbá a beszélgetések szakmai irányítójának felelősségét is, akinek mind irodalmi, mind pszichológiai kompetenciával rendelkeznie kell. Nem szabad sem túlfelől beavatkozni, sem hagynia, hogy a műről folytatott dialógusok „elcsúszzanak”. Különösen hasznos lehet annak fölismertetése, hogy az irodalom az olvasókról/befogadókról szól, amit a középiskolai oktatás sem nélkülözhet(ne). Napjainkban, amikor egyre több támadás éri a bölcsészettudományokat, és egyre többször hangzik el a kérdés a társadalom részéről, miszerint „minek olvassunk?”, „mi szükség irodalomra és (nyomatott?) könyvekre?”, talán megoldást kínálhat a biblioterápia gyakorlata. Rámutathat ugyanis az érintettség: arra, hogy az irodalomhoz köze van mindenkinek, bármi legyen is jelenlegi/jövőbeni szakmája/hivatása, bármilyen szerepet is vállaljon a társadalomban.

Gilbert Edit több írásában is beszél a nők helyzetéről. „Feminizmusa” több szinten jelenik meg: egyfelől az irodalmi művekben szereplő nőalakok elemzésén keresztül, másfelől kulturális közéletünk jelenségeinek bemutatásán át. Utóbbira példa a *Másként írnak a nők? A „nő” és a „vidék” fogalmi csúszásai* című szövege, melyben aktuális problémákat tár föl. A nők hátrányos helyzetéről szóló diskurzust a vidékiség fogalmának bevezetésével (illetve jelen diskurzusba való beilleszthetőségével) egészíti ki. A „vidéki értelmiségi női” létmód leírását vezeti be tehát a másságról való beszéd fogalomkészletébe. Érinti azt a problémát, miszerint országunk hosszú idők óta tartó fővároscentrikusságát a vidéken élő kutatók szintén megsínylik, nem utolsósorban egyszerű logisztikai okok miatt, mint például a (relatív) jól felszerelt budapesti könyvtárakban, levéltárakban, archívumokban (nem beszélve a különféle intézményi központokról, konzulátusokról, nagykövetségekről, hivatalokról) történő kutatás nehézségei, utazási, anyagi és egyéb okok-

ból kifolyólag. Gilbert jogos észrevételét kiegészíthetjük azzal is, hogy például a könyvtári és egyéb közgyűjteményi kutatás senkinek sem okozna problémát, ha a digitális forradalom eredményei valóban kézzelfoghatóvá válnának Magyarországon is. Hallunk ugyan számos projektről, melyek célkitűzése közgyűjteményi anyagok online formában történő archiválása, ám az interneten böngészve – néhány kivételtől eltekintve – nem feltétlen találjuk meg a szükséges (és alapvető) forrásokat. Régi észrevételem, hogy az egész századfordulós sajtó is digitalizálásra szorul(na). Nem pusztán azért, mert számos korabeli lap olyan állapotban van, hogy pusztulás fenyegeti (és a mikrofilmforma sem tekinthető végleges megoldásnak), hanem azért is, mert 20. század eleji irodalomtörténetünk teljes filológiai földolgozásához (kritikai kiadások, életrajzok, bibliográfiák, illetve az ezekre támaszkodó monográfiák és elméleti összefoglalók), és egyáltalán történelmünk, művelődés- és sajtótörténetünk (vagyis kulturális örökségünk) még alaposabb feltárásához segíthet hozzá.

Ami pedig a személyi kérdést illeti, miszerint a női lét és a vidéki lét egyaránt hátránynak számíthat a tudományos életben való részvételben, további kiegészítést tennék. A (viszonylagos) fiatalság sem mindig jelent előnyt a szakmai fórumokon való, önálló gondolkodói igénnyel történő föllépésnél. A tudományos élet jelenlegi hierarchikus rendje meglehetősen mereven kezeli az olyan helyzeteket, amikor fiataloknak lennének innovatív javaslataik. A versenyszférában/céges világban létező egyik szabály szerint amennyiben egy fiatalnak, illetve a hierarchiában lejjebb lévőnek akad egyéni meglátása, mely természetesen a közös érdeket szolgálja, úgy a rangbeli különbségek „eltűnnek”: a fiatalnak lehetősége van elképzelését megvalósítani, illetve a döntéshozók bevonják a logisztikai lépések kidolgozásába. A(z irodalom)tudományos életben azonban – saját és kortársi tapasztalataim alapján – azt látom, hogy a fiatalos lendület, a „reformer szemlélet” sok helyütt inkább gyanakvást ébreszt (még a fiatalok egy részében is), semmint a közös cél érdekében történő tevékenykedést vennék észre benne, és ennek megfelelően fogadnák. A „másik” meghallgatása, a véleményének és világlátásának megismerésére való nyitottság tehát alapvető eleme a tudományos életben kialakuló párbeszédnek. Kölcsönösség, egymás szellemi megtermékenyítése, a megszokottá váló formák és keretek rugalmasabbá tétele, valamint mozgásba lendítése ugyanis csak így érhető el. Klikkesedéssel, elzárkózással, a vidéki (azaz: vidékről) kutató esélyhátrányának el nem ismerésével nem. Rosszabb esetben még a politikai/ideológiai alapállások is befolyásolhatják a párbeszéd kialakulásának lehetőségét, illetve lehetetlenségét. A fenti problémákról való beszéd – melynek egyik kezdeményezőjeként Gilbert Edit föllép – mindenképpen fontos, hiszen ezáltal régóta tartó kínos (el)hallgatások, feszengések és egyéni vagy kollektív frusztrációk is legyőzhetőkké válnak.

Mint jeleztem, a kötet szerzője – nem utolsó sorban – irodalmi művekben is vizsgálja a nők helyzetét. Szlavista révén példái jelentős részét az orosz irodalomból veszi, ám magyar szépirodalmi szövegeket szintén elemzése tárgyául választ, sőt összehasonlító értelmezésekre ugyancsak vállalkozik. Elsősorban íróknő/nőírók munkáit emeli ki, közülük is kitéüntetett pozícióba kerül Ljudmila Ulickaja, akinek első magyarországi fordítója, értelmezője és egyáltalán megismertetője éppen Gilbert Edit volt. Az orosz szerző művei több tanulmány tárgyai is lesznek, illetve több

helyütt említődnek ábrázolt hősei, jellegzetes nősorsai. Gilbert újra és újra fölveti a kérdést: Ulickaja népszerűsége mennyiben engedi, hogy a populáris regiszter helyett a magas irodalom képviselőjévé válják? Ismerteti az orosz és a többi olvasói közösség részéről megfogalmazott kritikákat, nem egy esetben vitatkozva velük. Gyakran szót ejt arról is, mennyiben tekinthetők Ulickaja művei önéletrajzoknak, illetve miért és hogyan rejtőzik és/vagy mutatja meg/fedi fel magát az író. Az önéletrajziság és a mű kapcsolatának elméleti problémaköréről külön tanulmányban is szól, *Mire jó az írónak az önéletrajz s a napló?* címmel. Beszél többek között a személyes narratíva irodalommal való kapcsolatáról, a biográfikus szerző és az elbeszélő lehetséges kapcsolódásairól, a naplók és a memoárok műfajairól, valamint arról az intimitásról, ami az író és az olvasó önéletrajzi tereinek találkozásakor megvalósulhat.

Nem egy tanulmány magyar példával is párhuzamba állítja Ulickaja szövegvilágait, például Szabó Magda *Az ajtó* című regényével. Ami a nőiség kérdéskörét illeti, olyan alapproblémák vetődnek föl ezekben a munkákban, mint a nő helyzete egy bántalmazó párkapcsolatban; a szellemi szférába (könyvek, olvasás stb.) zárkózás mint a kiszolgáltatott és ezáltal megnehezített női lét elől való menekülés egyik lehetősége; az egyéni (női) traumák megélése, elhallgatása vagy épp feloldása. A „biblioterapeuta” és a „másik” (jelen esetben a regénybeli női szereplők) meghallgatását/megértését célul kitűző befogadói/értelmezői olvasásmódok egyesülnek Gilbert Edit elemzéseiben. *A könyvtáros lány kiszolgáltatottsága* című szövegben például Ulickaja *Szonyecska*jának és Szabó Magda *A Danaidá*jának hősnőit állítja egymással párhuzamba. Mindkét szereplő naiv és kiszolgáltatott, így nem véletlen, hogy áldozat szerepbe kerülnek egy „erősen önérvényesítő, önérdékű” férj oldalán. Visszaélnék mindkét nő bizalmával és önalárendelési hajlamával, s megcsalják őket. Az empatikus hangú elemzés arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon ezek a nők képesek lesznek-e túllépni sérelmeiken, megerősödnek vagy végleg összeroppannak.

Végezetül azoknak a tanulmányoknak a csoportját említem, melyekben a kötet szerzője – az orosz irodalom kanonizált klasszikusairól szólván – filozófiai és teológiai kérdéskörök boncolására vállalkozik. Az *Orosz irodalmi víziók: Csehov, Bulgakov, Ulickaja vonzások* címmű tanulmányban külön kitérőt szentel Dosztojev-szkij *A Karamazov testvérek* című regénye menippeájának (a bahtyini menipposzi szatíra), *A nagy inkvizítor legendájának*. Gilbert szól arról, hogy a dosztojev-szkij Krisztus vállalhatatlan feladatot ró az emberre: a szabadság terhét kell viselnie, felnőtte kell válnia. Az Inkvizítor, aki a sajátos dialógusban mindvégig beszél – Krisztus pedig eközben hallgat – úgy érzékeli, hogy a másik a jelenlétével „állít, vizsgáztat, számon kér”. (102.) Krisztus azonban válaszként mindössze megcsókolja az aggastyánt. A tanulmányíró elsősorban az Inkvizítort kívánja megérteni, és részvétet tulajdonít neki, amikor – „a maga módján”, azaz végeredményben az evilági hatalom eszközeivel – megpróbál segíteni az esendő, gyenge emberen. Meglátásom szerint azonban az Inkvizítor inkább diktatórikus figura, aki azért nem hisz az emberben – és ezzel együtt abban, hogy az képes lehet a szabad akaratú való élésre (és nem visszaélésre!) –, mert önmagában sem hisz. A földi hatalom birtokosainak körisméje ez: a rossz királyé, aki fél és ezért megfélemlít. Félelmével pedig valóban gyengességét és kiszolgáltatottságát leplezi, ám ingatag személyisé-

gét erőszakkal kívánja körbezátni. Paradox módon éppen az esendőségüket vállalók válnak valóban erősekké.

David Herbert Lawrence – aki egyébként szintén azt állítja, hogy a kereszténység túl sokat kér híveitől – egyik esszéjében (*The Grand Inquisitor*) nem véletlenül hozza összefüggésbe a Dosztojevszkij-epizódot a totális diktatúrákkal (a működési mechanizmusukkal), azok közül is konkrétan a kezdeti időszakában lévő szovjet hatalommal. Lev Sesztov *Dosztojevszkij és Nietzsche* című munkájában pedig arról a tragikus hősről beszél, aki képes fölállni a szabadság terhét. Az „erős” emberekről tehát, azaz egyfajta kiválasztottságról. Joggal figyelmeztet azonban Gilbert, amikor ezt a fajta „elitizmust” bírálja: mindez ugyanis magában hordozza annak veszélyét, hogy az ember megfélemledik a részvét és megbocsátás fogalmairól, s „Istenember” helyett „Emberistenné” válik (lásd Bergyajevnél, illetve Sztavrogin alakját az *Ördögökben*). Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a megbocsátásnak az erősek felé is érvényesülnie kell: a magányos lázadókat sem szabad elítélnünk. Magányosak lesznek, mert ők vannak kevesebben. Abban azonban szintén igaza van Gilbert Editnek, hogy „szabályozott és ideális együttélést a Másik, Krisztus egykor elhangzott és lejegyzett igéi sem hozhatnak társadalmi szinten” (104.). Mert ez a sajátos felfogású krisztusi tan valóban lázadóvá változtatja az embert a konformista társadalmakban. Dosztojevszkij egy helyütt azt is megfogalmazza, hogy éppen ezek a lázadók – Krisztus igaz követői – válnak áldozattá: „Csak az erős, amiért vér folyik.» De elfelejtették a semmirekellők, hogy nem azok erősek, akik vért ontanak, hanem azok, akiknek a vérént ontják. Ez a vér törvénye a földön.” Kosztolányi Dezső ezt a látszólagos ellentmondást például úgy oldja föl, hogy két „világrendet” különböztet meg egymástól. *Édes Anna* című regényéről szólván az alábbiakat jegyzi meg: „Hogy mi a regényemben megnyilvánuló gondolat? Hiszek az áhítatban és a szeretetben. Nincs kollektív élet. Csak egyéni élet van. Az embereket úgy lehet megmenteni és boldoggá tenni, ha szeretjük őket. A regény szereplői jó emberek a társadalmi rend szempontjából nézve. De nem a krisztusi gondolat értelmében véve jók. Ezért kell bűnhődniök. A regényemben őskeresztény kicsengés van.” (Berend Miklósné: *Kosztolányi Dezső nyilatkozik*, Nemzeti Újság, 1926. aug. 1., 21.)

Gilbert Edit kötetében olvashatunk még Csehovról és kortárs kritikusairól; a lágerirodalom peremén elhelyezkedő művekről (Csukovszkaja és Vlagyimov egy-egy regényéről); Ulickaja *Daniel Stein, tolmács* című művének zsidó-keresztény problematikájáról; a többnyelvűség kérdéséről a nemzetközi tudományos párbeszédekben (és ezzel együtt a kultúrák „átfordíthatóságának” lehetőségeiről); a „belső tánc”-ról; Polcz Alaine önfeltáró gesztusainak ellentmondásosságáról; Tóth Krisztina prózájának traumaélményeiről. E tanulmányokban is „közös nevező” a megértő odafordulás, az emberi méltóság megőrzésének és tragédiák/traumák/megalázások utáni visszanyerésének kérdése, valamint az önmegértés és önelfogadás, mely egyben útja lesz a „másik” elfogadásának is. Összességében elmondható, hogy fontos szerzői megszólalást, sőt példamutató attitűdöt rejt magában *Az együtt-ézés irodalmi és vonzatai* című kötet. Elolvasása tanít és gazdagít. (*Pont*)